

ESKİ DEVİRDEN ZAMANIMIZA KADAR KÜTÜPHANELER (*)

— I —

İnsanlarda düşünce ve kanaatlerini kaydetme hususunda, daha ilk zamanlarda, insiyakî bir arzu mevcuttu. Bu ilk kayıtlar, taş üzerine oyulmuş, kaba saba şekillendi. Sonra insanlar alfabeyi tekâmül ettirdiler; kitaplar yazmaya başladılar. Daha sonra kitaplar kütüphanelerde toplandı. Kütüphaneler meydana geldikten çok sonraları dahi, ancak mahdud kimseler okuma biliyordu. Bu sebeple; büyük bir topluluk okuma öğreninceye kadar kitapların gerçek kudreti âşikâr bir şekilde görülmedi. O tarihten bu yana; kütüphaneler, zorlu bir hükûmetin halk efkârını ortadan kaldırmayı arzuladığı her anda tehlike ile karşı karşıya kalmıştır.

Otoriter bir diktatörün, iktidarı ele alır almaz ilk işi, halka kendi düşünce ve yaşama standardını kurnazca kabul ettirmek maksadını güden kitaplar ve risaleler yazmak veya yazdırmak olmuştur. İkinci iş; halkın bu kitapları okumasını garanti etmek ve aykırı fikir ifade eden bütün kitapları ortadan kaldırmaktır. Bu maksadın temini için kitaplar ateşe verilmiş; kütüphaneler kontrol altına alınmıştır.

Fakat, büyük kitaplarda bir gizlenme huyu mevcuttur. Menedilmiş kitapların, diktatörler gelip geçtikten sonra daima esrarlı bir şekilde ortaya çıktıkları görülmüştür. Bu kitaplar yeniden basılmış ve tekrar kütüphanelerden tedariki mümkün hale getirilmiştir. Diğer taraftan tıpkı diktatörler ve diğer propagandacılar gibi kitapları da gelip geçici olmuştur. Sadece birkaç nüsha, tarih öğrencileri için saklanmıştır.

İlk ücretsiz kütüphanelerin tesisinden bu yana ortalama 150 sene geçmiş olmasına rağmen, serbest kütüphanelerden büyük halk kütlelerinin faydalanabilmeleri lüzumuna inanan pek az memleket mevcuttur. Keza, hâkim olan siyasi düşünce ile hemâhenk veya taban tabana zıt vakıalara ve samimi fikirlere dayanan her türlü kitabı halk topluluklarına okutmak imkânı sağlayabilen memleket adedi de pek azdır.

Kitap stokları devlet kontrolünden uzak ve ücretsiz kütüphaneler

(*) Compton's Pictured Encyclopedia. (Reprinted from) New edition S. 180 - 182.

tesisini teşvik eden memleketler meyanında Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Danimarka, Norveç ve İsveç bulunmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri, bütün halk topluluğunun ihtiyacını karşılayacak bu çeşit kütüphaneler meydana getirme gayretini göstermek bakımındandünyada en ileri durumdadır. Bütün bu gayretine rağmen halkın ancak ortalama dörtte üçü bir umumî kütüphaneden istifade imkânına sahiptir. Nüfusun yarıdan daha azı için kolayca faydalanılabilecek güzel kütüphaneler mevcuttur. Fakat, kütüphane miktarı ve güzel kütüphane sayısı her yıl artmaktadır. Herkese verimli hizmeti gösterme zamanı geliyor.

İlk Devrin Kütüphaneleri :

Mısır ve Mezopotamya'da eski şehirlerin kazıları bazı ilk mâbet ve saray kütüphanelerini ortaya çıkarmıştır. Arkeologlar Thebesde Karnak Mâbedi harabelerinde bir «Kitap Evi» ne ait bir kitabe buldular. Yine Thebes'de Miamun adlı iki kütüphane müdürünün mezarlarını keşfettiler. Bu iki zat, baba oğuldular. Çünkü hizmet irsi idi. Buradan elli mil uzakta, İdfu'da «Papyrus Evi» diye anılan, iyi muhafaza edilmiş bir kütüphane binası meydana çıkarıldı. Bu binanın bir taş duvarına oyulmuş bir katalog bize kütüphanenin din, avcılık, astronomi, astroloji ve diğer bir çok konularda kitabı ihtiva ettiğini söylüyor. İlk Mısır kütüphanelerinin hangi tarihte tesis edildiklerini bilmiyoruz. Fakat, ileri gelen asillerden bazılarının saraylarında milâddan 2000 sene evvel, daha Delebeylik Çağ'ında, muhtemelen kütüphaneler mevcuttu.

İlk Mısırlılar daha çok Papyrus yaprakları üzerine yazı yazarlardı. Nil kıyısında yetişen papirüs nebatından yapılan bu madde bozulmağa çok müsaitti. Bu yüzden Mısır kütüphanelerinin muazzam koleksiyonlarından zamanımıza ancak pek az bir şey kalabilmiştir.

Babil ve Asur'un mâbed ve saray kütüphaneleri hakkında bildiğimiz, Mısır'a nisbetle biraz daha fazla. Çünkü Batı Asya'da yazı, bozulmaya papirüsten daha az müsait olan balçık levhalar üzerine yazılırdı. Babil kütüphaneleri gramer, şiir, tarih, fen ve din ile ilgili eserlerden meydana gelmiştir. Muhafızlarına «Yazılı levha adamları» denirdi. Bu lakabı taşıdığı bilinen ilk insan Amil Anu adındaki bir Babilli idi.

Asur kütüphanelerinin en meşhurlarından biri Ninova'da idi. Bu kütüphane daha milâddan önce 8. yüzyılda II. Sargon'un hükümdarlığı

sırasında mevcuttu. Fakat bütün şeref, umumiyetle, burayı teşkilâtlandıran ve daha genişleten küçük torunu Asurbanıpal'a maledilir. Bu Asurbanıbal Kütüphanesinden 22.000 levha hâlen British Museum'dadır.

Yunan ve İskenderiye Kütüphaneleri :

Yunanlılar, eskiler içinde ilmi en fazla seven millettir. Daha Milattan önce 500 yılında okuma alelâde işlerdendi. Bunu takip eden yüzyıl, edebiyatın her branşında Yunan dehâsının olgun halini gördü. Bilginler ve servet sahibi kimseler, elyazması kitaplardan müteşekkil koleksiyonlar meydana getirmeye başladılar. Plato ve Aristo'nun muazam koleksiyonları mevcuttu. Yunan Şehir Devletleri, umumî kütüphaneleri kuran ve donatan ilk hükümetlerdir.

İlk devirlerin en meşhur kütüphanesi Milâddan önce IV. yüzyılın hemen sonlarında Yunan hükümdarı I. Ptolemy tarafından İskenderiye'de tesis edilmişti. Daha sonraki Ptolemy'ler, 700.000 kadar yazma kitabı ihtiva eden bir koleksiyon vücuda getirmişlerdir. Başlangıçta kütüphane, Museum olarak bilinen büyük üniversitenin bir kısmı idi. Fakat; kitap miktarı artınca Jupiter Serapis'in mâbedi Serapium'da daha küçük bir ikinci kütüphane meydana getirildi. Dünyanın dört köşesinden bilginler okuyup birşeyler öğrenmek, kâtipler yazma kitapların kopyalarını almak için bu «Çifte Kütüphane» ye gelirdiler. Büyük Müze Kütüphanesi M.Ö. 47de Jül Sezarın askerleri İskenderiyeli bir halk topluluğu ile savaşırken kısmen yanmıştı. M.S. 391 civarında bütün kütüphane Büyük Theodosius'un emri ile tahrip veya yağma edildi.

Küçük Asya'da Bergama'daki kütüphane İskenderiye'dekinin bir rakibi idi. Rivayete göre bu şehir kitap toplamakta o kadar gayret sarf etmiş ki, İskenderiye kendisine papirüs satmamağa başlamış; o da, bunun üzerine, parşömen kullanma yolunu tutmuş, 200.000 yazma esere sahip Bergama Kütüphanesi nihayet İskenderiye Kütüphanesinin bir bölümünü teşkil etti. Mark Antuan onu, Sezar'ın sebep olduğu tahribatı telâfi maksadıyla, Kleopatra'ya armağan etti.

Romalılara Ait Koleksiyonlar :

Romalılar 500 yıl kütüphanesiz yaşadılar. Çünkü, öz malları olan bir edebiyatları yoktu. Fakat, Romalı generaller fütuhattan dönerken, elde edilen ganimetin bir parçası olarak beraberlerinde Yunan kitapla-

rını getirdiler. Lucius Aemilius Paulus, Roma'ya, Makedonyalı Perseusun kütüphanesini taşıdı. Sulla, M.Ö. 86 da Atina'yı zaptedince Aristonun meşhur kütüphanesini getirdi. Sezar'ın, Roma'da umumî kütüphaneler tesisi için projeleri olduğu; fakat, plânını tatbik edemeden öldürüldüğü söylenir. Roma'nın ilk umumî kütüphanesi M.Ö. 37, de Augustus'un hükümdarlığı sırasında, Gaius Asinius Pollio tarafından kurulmuştu.

En meşhur Roma kütüphanesi Bibliotheca Ulpina - veya Ulpina - kütüphanesi idi. M.S. 98 - 117 arasında hüküm süren imparator Trajan tarafından tesis edilmişti. IV. üncü yüzyılın başlarında Roma'da en az 28 umumî kütüphane mevcuttu. Çoğu mâbedler içinde bulunuyordu. Constantine İstanbul'u imparatorluğun merkezi yaptığı zaman burada bir kütüphane tesis etti. Bu kütüphane Roma'nın tahribinden sonra daha yüzyıllarca yaşadı.

Kütüphaneler, Roma medeniyetinin çöküşü ile, ihmâl yüzünden, harab olmağa başladı. Büyük Theodosius, M.S. 392 de mâbedleri ve onlarla birlikte kütüphaneleri kapatınca, âkıbetleri nihayet tayin edilmiş oldu. Eski Roma kütüphanelerinin sonuncusu, muhtemelen Roma Vandallar tarafından yağma edilirken ortadan yok olmuştu. Bu tahribata rağmen, bir çok yazma eserler saklanmış ve Ortaçağ'lı hattatlar tarafından kopya edilip gelecek nesillere kazandırılıncaya kadar muhafaza edilmiştir.

Ortaçağ kütüphaneleri :

İlk hıristiyan kiliselerinden bazılarının kitap koleksiyonları mevcuttu. İskenderiye'deki kilisenin bir kütüphanesi olduğu söylenir ve Tertullian (M.S. 200) Tevrat'ın İbranice metni ile Yunanca tercümesine bu kütüphanenin sahip olduğundan bahseder. Daha sonraları, Kudüs'teki hıristiyan kilisesi de bir kitap koleksiyonuna sahip olmuştu. Nola'lı Paulinus, Nola'daki kilisede mevcut bir **secretum** veya okuma odası'ndan söz etmektedir.

Fakat, bütün bu koleksiyonlar küçüktü. Hıristiyan kilisesinde, kütüphane mevzuunda ilk önemli gelişme, kütüphanelerin manastırlarda tesisi yolu ile olmuştur. Her manastır kütüphanesinde bir kitabet odası mevcuttu. Eserler burada, bu iş için yetiştirilmiş rahipler tarafından kopya edilirdi. Eski kütüphaneler tahrip edilirken kurtarılabilen kitap-

lar manastırlara getiriliyordu. Bol miktarda klâsik edebî eserin zamanımıza kadar muhafaza edilebilmesini rahiplerin bunları kopya etmekte gösterdikleri sabırlı çalışmaya borçluyuz.

İlk kitabet odalarından biri, 550 tarihlerinde, Romalı asilzâde Cassiodorus tarafından, Güney İtalya'da kendisinin kurduğu bir manastırda tesis edilmişti. Cassiodorus gerek klâsik, gerekse hıristiyanlıkla ilgili çok kitap toplamış ve meslektaşlarını yazma eserleri kopya etmekte yetiştirmişti. Batı manastırcılığının an'anevi iftihar örneklerinden biri olan edebî işçiliğe düşkünlük böyle başladı. Manastır kütüphane sistemi İtalya'dan, İngiltere, İrlanda, Fransa, İspanya ve diğer memleketlere yayıldı.

Zaman ilerledikçe katedrallerde ve büyükçe kiliselerde de kütüphaneler tesisine başlandı. Hattâ bunlardan bazıları, bir ilim ve öğretim merkezi olarak manastırlarla boy ölçüşecek hale geldi. Üniversitenin doğması ile bunlar da, çoğu manastır ve katedral kütüphanelerinden gelme koleksiyonları toplamağa başladı.

Batı Avrupa rahip sınıfı bu şekilde Lâtin klâsiklerini kurtarıken Constantinople kütüphaneleri ve doğu manastırları da Yunan klâsikleri hesabına aynı hizmeti başarmakla meşguldü. İlimin müteakip Ortaçağ yıllarında yaşamasına sebep olan önemli vakıalardan biri, Yunan bilginlerinin Constantinople'den hicreti olmuştur. Zira bu bilgiler Yunan ilim âleminin unutulmuş hazinelerini İtalya'ya getirmişlerdi.

Rönesans Devri Kütüphaneleri ve Kitap Severleri :

Rönesans devrinde krallar, asil aileler ve kilise mensupları kitap toplamakta birbirleri ile yarış ediyorlardı. İtalya'da Petrarch, Boccaccio, Poggio ve diğer ilim adamlarının nüfuzu klâsik edebiyat üzerine araştırmaları hızlandırıyordu. Bir çok önemli yazma eserler meydana çıkarılmıştı. Este ve Medici, aileleri şöhretli kitap koleksiyoncuları idiler. Cosimo de Medici, 1440 sıralarında, San Marco manastırlarında bir kütüphane tesis etti. Bu, İtalya'nın ilk umumî kütüphanesidir. 15 inci Yüzyıl sonlarında Dük Federigo Urbino Kütüphanesini kurdu. Bu da sonradan Vatikan'a nakledildi.

14 üncü Yüzyıl'ın Fransız kitap koleksiyoncuları arasında II. John'un üç oğlu -Charles V., Berri Dükü John ve Burgundy Dükü Cessur Philip- ndan daha meşhurları yoktu. İngiltere'de matbaa devrinden

sonraki yıllar içinde en büyük kitap koleksiyoncusu, Oxford'a hayli kitap hediye etmiş olan Gloucester Dükü Humphrey idi. Erkek kardeşi V. Henry ilme karşı ilgisiyle şöret yapmıştı. Diğer erkek kardeşi Bedford Dükü ise, Fransa kral naibi bulunduğu sırada V. Charles'in kütüphanesini satın almış ve bunu muhtemelen İngiltere'ye getirmişti.

Devlet ve Üniversite Kütüphaneleri :

Kralların ve yüksek ailelerin özel kütüphaneleri Avrupa'nın bir çok millî ve üniversite kütüphanelerinin çekirdeğini teşkil etmiştir. Bunların en eskisi olan Fransız Millî Kütüphanesi, Fransız krallarının özel kütüphanelerinden meydana gelmiştir. Bu kütüphanedeki ilk kitaplar, muhtemelen VIII. Charles (1470-1498) a aitti. Müteakip yüzyıllarda kütüphaneye bir çok kitaplar hediye edilmiş, bir miktar da zapt edilen memleketlerden getirilmiştir. Halen kütüphanenin 6 milyon kadar kitap ve dergisi ile külliyetli miktarda elyazması, harita, müzik ve sanat parçası koleksiyonları mevcuttur.

1643 de Cardinal Mazarin tarafından halkın istifadesi için kurulan Paris'teki Mazarin Kütüphanesi de 1930 da Millî Kütüphane'nin bir bölümü haline geldi. 18 inci yüzyılda kurulan Arsenal Kütüphanesi ile 17 inci Yüzyıldan kalma Saint Geneviève Kütüphanesi de halen Millî Kütüphane ile çok yakından ilgili olup herbiri bu kütüphaneye verilen kitapların bir kısmını onun hesabına almaktadır.

Çeviren: **F. ÖZDEMİR**